

УДК 378.4(477.43/44930.25):37(091)"1920/1960"
DOI: 10.36550/2415-7988-2026-1-223-369-372

ISSN 2415–7988 (Print) ISSN 2521–1919 (Online)

ВОВКОВИНСЬКИЙ Олександр –
аспірант 3-го року навчання
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5984-7947>
e-mail: Vovkovinskijs@gmail.com

ФОНДИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ НА ПОДІЛЛІ (1920-1960 РР.)

У статті здійснено комплексний аналіз архівних фондів Державного архіву Вінницької області як джерельної бази для дослідження становлення й розвитку професійної підготовки вчителів на Поділлі у 1920–1960-х роках. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення історичного досвіду підготовки педагогічних кадрів у контексті сучасних освітніх трансформацій та недостатнім рівнем вивченості цієї проблематики на регіональному рівні.

Проаналізовано документи дорадянського та радянського періодів, які відображають діяльність різних типів педагогічних навчальних закладів: учительських семінарій, інститутів, педагогічних технікумів і трирічних педагогічних курсів. Встановлено, що ці джерела містять цінну інформацію про організацію освітнього процесу, зміст навчання, кадрове забезпечення, методи викладання та особливості управління освітніми установами. Особливу увагу приділено аналізу протоколів педагогічних рад, навчальних планів, звітної документації, екзаменаційних матеріалів та особових справ студентів і викладачів.

З'ясовано, що архівні матеріали дають змогу простежити еволюцію педагогічної освіти на Поділлі, виявити її регіональні особливості, а також реконструювати вимоги до професійної підготовки вчителів у різні історичні періоди. Доведено, що система підготовки педагогічних кадрів формувалася в умовах складних суспільно-політичних трансформацій, що суттєво впливало на зміст і організацію навчання.

Обґрунтовано, що фонди Державного архіву Вінницької області становлять важливу та репрезентативну джерельну базу, яка відкриває широкі можливості для подальших історико-педагогічних досліджень і може бути використана для вдосконалення сучасної системи підготовки педагогічних кадрів в Україні. Доведено доцільність залучення архівних матеріалів у сучасних наукових студіях та освітній практиці.

Ключові слова: Поділля, джерельна база, архіви, фонди, педагогічна освіта, заклади освіти, підготовка педагогічних кадрів.

VOVKOVYNSKYI Oлександр –
3rd year postgraduate student
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5984-7947>
e-mail: Vovkovinskijs@gmail.com

THE STATE ARCHIVES OF VINNYTSIA OBLAST AS SOURCES FOR STUDYING THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF TEACHERS' PROFESSIONAL TRAINING IN PODILLIA (1920-1960)

The article presents a comprehensive analysis of the archival funds of the State Archives of Vinnytsia Oblast as a source base for studying the formation and development of teachers' professional training in Podillia in the 1920s–1960s. The relevance of the study is due to the need to rethink the historical experience of training pedagogical personnel in the context of modern educational transformations and the insufficient level of study of this issue at the regional level.

Documents of the pre-Soviet and Soviet periods were analyzed, which reflect the activities of various types of pedagogical educational institutions: teacher seminaries, institutes, pedagogical technical schools and three-year pedagogical courses. It was established that these sources contain valuable information about the organization of the educational process, the content of training, staffing, teaching methods and features of managing educational institutions. Particular attention is paid to the analysis of the protocols of pedagogical councils, curricula, reporting documentation, examination materials and personal files of students and teachers.

It is found that archival materials make it possible to trace the evolution of pedagogical education in Podillia, to identify its regional features, and to reconstruct the requirements for the professional training of teachers in different historical periods. It is proved that the system of training pedagogical personnel was formed in conditions of complex socio-political transformations, which significantly influenced the content and organization of education.

It is substantiated that the funds of the State Archive of Vinnytsia Region constitute an important and representative source base, which opens up wide opportunities for further historical and pedagogical research and can be used to improve the modern system of training pedagogical personnel in Ukraine. The feasibility of involving archival materials in modern scientific studies and educational practice is proven.

Key words: Podillia, source base, archives, funds, pedagogical education, educational institutions, training of pedagogical personnel.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Ретроспективний аналіз становлення й розвитку професійної підготовки вчителів на Поділлі у 1920–1960-х роках засвідчує, що питання підготовки педагогічних кадрів постійно перебувало в центрі уваги громадськості, провідних діячів науки і культури, а також теоретиків і практиків педагогіки. Водночас проблема розвитку педагогічної освіти в цьому регіоні у зазначений період залишається недо-

статньо дослідженою, зокрема на системному та регіональному рівнях.

Для вирішення сучасних завдань удосконалення ціннісних, змістових і методичних засад педагогічної освіти особливого значення набуває вивчення історичного досвіду діяльності педагогічних закладів, що забезпечували підготовку вчителів у різних регіонах України, зокрема на Поділлі у 1920–1960-х роках. Саме в цей період сформувалися оригінальні традиції, інноваційні методологічні підходи та

ефективні методики, які сприяли підвищенню якості підготовки майбутніх педагогів.

Слід підкреслити, що процес підготовки вчительських кадрів відбувався в складних умовах передвоєнного, воєнного та повоєнного часу Другої світової війни. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває використання прогресивного досвіду цього періоду в сучасних умовах розвитку освіти, зокрема в контексті підготовки педагогів у кризових і трансформаційних обставинах.

Актуальність дослідження зумовлена також необхідністю глибокого наукового осмислення педагогічної, духовно-моральної та культурної спадщини українського народу. Підготовка педагогічних кадрів на Поділлі відбувалася в умовах взаємодії різних субкультур, що сприяло формуванню сучасного етнокультурного різноманіття України. Напрацьовані в той час підходи до становлення особистості вчителя стали важливою складовою національно-культурної ідентичності.

Важливим джерелом для дослідження є документи Державного архіву Вінницької області, у яких зосереджено значний масив матеріалів, що відображають діяльність освітніх закладів Поділля у 1920–1960-х роках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз історико-педагогічних та літературних джерел свідчить, що вивченням особливості організації освітнього процесу в навчальних закладах Поділля (1920-1960 рр.) радянські та сучасні вітчизняні дослідники. Серед сучасних варто виокремити М. Вороліса, Т. Зузяк, О. Кошолопа, О. Лавріненко, А. Лисого, І. Шоробуру та ін. Матеріали студій названих учених значно розширили сферу розробки досліджуваної проблеми та мають вагомий історико-педагогічний потенціал для багатовекторного вивчення феномена педагогічної освіти на Поділлі, проте залишаються недостатньо розкритими питання вивчення і педагогічний досвід організації підготовки вчителів у педагогічному інституті, педагогічних технікумах та курсах.

Мета. Вивчити та проаналізувати фонди державного архіву Вінницької області як джерела до вивчення становлення й розвитку професійної підготовки вчителів на Поділлі (1920-1960 рр.)

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним підґрунтям для вивчення та аналізу щодо діяльності освітніх установ, що здійснювали підготовку педагогічних кадрів на Поділлі в означених хронологічних межах стали документи Державного архіву Вінницької області (далі ДАВіО) архівних фондів дорадянського та радянського періоду (1907–1960 рр.).

Варто зазначити, що для вивчення передумов становлення й розвитку професійної підготовки вчителів на Поділлі (1920-1960 рр.) в ДАВіО широко представлені фонди освітніх установ підпорядкованих Міністерству народної освіти в дореволюційний період.

Досить інформативним для означеної проблеми є фонди дорадянського періоду, зокрема, Вінницька чоловіча вчительська семінарія Київського навчального округу (ф. Д-13) за 1907-1920 рр., серед документів якого вирізняються накази по семінарії, річні статистичні звіти, зокрема за 1909 р., протоколи педагогічної ради, прохання, бажаних про вступ до семінарії, навчальні плани, протоколи іспитів, сві-

доцтва та характеристики семінаристів [ДАВіО. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 48, арк.7].

Варто виокремити документи пов'язані із професійно-педагогічною практичною підготовкою учнів семінарії, зокрема звіти про проходження практики, протоколи по розборі пробних уроків вихованців IV класу Вінницької вчительської за 1911–1912 рр., протоколи конференцій по розборі лекцій студентів за 1912–1913 рр. [ДАВіО. Ф. Д-13. Оп. 1. Спр. 51, арк.28].

Велику цінність для означеного дослідження становить ще один фонд дорядянського періоду – Вінницький вчительський інститут (ф. Д-54) за 1912–1920 рр. Найінформативнішими є накази по інституту, циркуляри та переписка з попечителем Київського навчального округу, зокрема про складання навчальних планів, розкладу уроків, закупівлі навчальних посібників, по особовому складу, про відкриття однорічних педагогічних курсів тощо [ДАВіО. Ф. Д 54. Оп. 1. Спр.4, арк.18].

Особливо інформативними для нас стали: прохання і документи, що вступають до інституту, списки студентів інституту з перерахуванням, зданих ними документів за 1912–1918 рр., відомість приймальних випробувань за 1913–1914 рр., прохання бажаних тримати випробування на вчительське звання, документи, списки, секретні розпорядження, контрольні роботи), документи, що закінчили курс інституту (свідоцтва, атестати, посвідчення), контрольні роботи, прохання, копії свідоцтв однорічних педагогічних курсів за 1916–1917 рр.. [ДАВіО. Ф. Д-54. Оп. 1. Спр.176, арк.58].

Серед фондів радянського періоду для вивчення становлення й розвитку професійної підготовки вчителів на Поділлі (1920-1960 рр.) в ДАВіО зберігається ціла низка справ, зокрема, фонд Вінницького інституту народної освіти ім. В. І. Леніна (Ф.Р-1941), за 1920-1924 рр. Особливу цінність становлять накази по Інституту народної освіти [ДАВіО. Ф. Р-1941. Оп. 1. Спр.11, арк.6-7зв.]. А протоколи засідань педагогічних рад за різні роки, конференцій та предметних комісій за окремі роки. З них можна дізнатися про розподіл навчальних годин між учителями, ставлення учителів до вирішення тих чи інших важливих питань діяльності навчальних закладів тощо. Архівні справи з книгами протоколів педагогічних рад дають унікальну можливість для вивчення політики відносно кадрових питань, а також різних типів середніх шкіл і практичного їх втілення у навчальних закладах. Значне місце під час засідань педагогічних рад займали питання питання про успішність і поведінку учнів, прийом і звільнення вчителів, звільнення від плати за навчання, перевід та інші. [ДАВіО. Ф. Р-1941. Оп. 1. Спр.12, арк.261; спр. 13., арк. 90; спр. 14, арк. 44; спр. 15, арк. 17].

Найбільш інформативним джерелом для дослідження є архівні матеріали фонду Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського (фонд Р-5050), що охоплюють період 1944–1988 рр. Документи цього фонду містять різнопланову інформацію про організацію освітнього процесу та функціонування закладу, зокрема відомості про порушення правил внутрішнього розпорядку, щорічні звіти Вінницького вчительського інституту, матеріали щодо санітарного стану установи, фінансові кошториси, а також протоколи засідань педагогічної ради за

1944–1960 рр. [ДАВіО. Ф. Р-5050. Оп. 1. Спр. 282, арк.264-270].

Особливу цінність становлять навчальні плани, списки студентів та їх особові документи, які дають змогу ґрунтовно дослідити зміст і специфіку підготовки педагогічних кадрів у навчальних закладах Поділля в зазначений період. Завдяки цим матеріалам відкривається можливість простежити еволюцію навчальних програм, проаналізувати застосовувані методики викладання, а також виявити характерні традиції та оригінальні підходи до підготовки майбутніх учителів.

Важливими для дослідження є також документи екзаменаційного характеру: екзаменаційні листи, протоколи та витяги з протоколів засідань екзаменаційних комісій, контрольні роботи тощо. Ці матеріали дозволяють реконструювати вимоги до рівня підготовки випускників, особливості оцінювання їхніх знань і вмінь, а також критерії професійної придатності [ДАВіО. Ф. Р-5050. Оп. 1. Спр. 163, арк. 65-67 зв.].

Окрему групу джерел становлять свідчення та атестати про закінчення Вінницького державного педагогічного інституту, формулярні списки та особові справи викладачів і вчителів. Вони містять відомості про освітній рівень, професійний шлях, соціальне походження та кар'єрну динаміку педагогічних кадрів, що дає змогу комплексно охарактеризувати систему їх підготовки та функціонування в умовах досліджуваного історичного періоду [ДАВіО. Ф. Р-5050. Оп. 1. Спр.103, арк.10].

Таким чином, аналіз архівних фондів ДАВіО свідчить про їхню високу інформативність та значущість для дослідження становлення і розвитку системи професійної підготовки вчителів на Поділлі у 1920–1960-х роках. Документи фонду Вінницького інституту народної освіти ім. В. І. Леніна (1920–1924 рр.) відображають початковий етап формування педагогічної освіти в умовах становлення радянської освітньої системи. Фонд Вінницького державного педагогічного інституту ім. М. Островського (1944–1988 рр.) є ключовим джерелом для вивчення повоєнного етапу розвитку педагогічної освіти. Його документи комплексно відображають організацію навчального процесу, матеріально-фінансове забезпечення, кадрову політику та повсякденне функціонування закладу. Навчальні плани, списки студентів і їхні особові справи дають змогу простежити еволюцію змісту освіти, специфіку підготовки вчителів та впровадження педагогічних методик тощо.

У Державному архіві Вінницької області педагогічні технікуми досліджуваного періоду репрезентовані матеріалами чотирьох фондів, що відображають різні етапи становлення та функціонування системи підготовки педагогічних кадрів у регіоні. Зокрема, це фонд Вінницького українського педагогічного технікуму ім. І. Франка за 1921–1939 рр. (Ф. Р-1179), фонд Вінницького українського педагогічного технікуму за 1925–1941 рр. (Ф. П-249), фонд Немирівського педагогічного технікуму за 1944–1970 рр. (Ф. Р-5834), а також фонд Могилів-Подільського педагогічного технікуму за 1923–1929 рр. (Ф. Р-2223).

Матеріали зазначених фондів містять цінні відомості про організацію освітнього процесу, зміст підготовки майбутніх учителів, кадрове забезпечення, а також особливості функціонування педагогічних

технікумів у різні історичні періоди. Вони дають змогу простежити як загальні тенденції розвитку педагогічної освіти на Поділлі, так і специфічні регіональні особливості.

Особливої наукової ваги набувають документи ділового листування педагогічних технікумів з обласними відділами народної освіти [ДАВіО. Ф. Р-1179. Оп. 1. Спр. 13, арк. 4], які відображають механізми управління освітніми закладами, взаємодію з органами влади, а також реагування на зміни освітньої політики. Не менш важливими є відомості про успішність студентів, протоколи іспитів та інші навчально-облікові документи [ДАВіО. Ф. Р-2223. Оп. 1. Спр. 2, арк. 3], що дозволяють реконструювати рівень підготовки здобувачів освіти, систему оцінювання знань і вимоги до майбутніх педагогів. Загалом, архівні матеріали цих фондів становлять вагому джерельну базу для дослідження історії педагогічної освіти на Поділлі, оскільки вони дають можливість не лише відтворити організаційні та змістові аспекти діяльності педагогічних технікумів, а й глибше осмислити еволюцію підходів до підготовки вчительських кадрів у контексті суспільно-політичних трансформацій першої половини ХХ століття.

Однією з важливих форм педагогічної освіти на Поділлі були трирічні педагогічні курси, діяльність яких упродовж 1919–1925 років мала значний вплив на формування регіональної системи підготовки вчителів у складних умовах суспільно-політичної нестабільності та реформування освітньої сфери. Їх створення було зумовлене гострою потребою в кваліфікованих педагогах і необхідністю швидкого забезпечення навчальних закладів Поділля фахівцями. В ДАВіО зберігаються відомості про Жолобянські трирічні педагогічні курси [ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр.1221. 64 арк.]; Соколівські, Бершадські [ДАВіО. Ф. Р-254. Оп. 1. Спр. 1218. 84 арк.]; Тульчинські, Ольгопільські [ДАВіО. Ф. Р-847. Оп. 1. Спр. 273. 29 арк.] та ін.

Встановлено, що ці курси виконували не лише освітню, а й просвітницьку функцію, сприяючи впровадженню нових педагогічних ідей, методик навчання та виховання. Їх діяльність вирізнялася гнучкістю організації, адаптацією змісту навчання до актуальних потреб часу та орієнтацією на практичну підготовку майбутніх учителів.

Попри складні соціально-економічні умови, обмеженість матеріальних ресурсів і часті адміністративні зміни, курси забезпечували підвищення професійного рівня педагогів і сприяли формуванню педагогічної спільноти регіону. Вони стали важливим етапом розвитку педагогічної освіти на Поділлі, заклавши основу для подальшого інституційного становлення системи підготовки вчителів.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Проведений аналіз архівних матеріалів Державного архіву Вінницької області переконливо засвідчує, що вони становлять цілісну, змістовно насичену та репрезентативну джерельну базу для дослідження становлення й розвитку професійної підготовки вчителів на Поділлі у 1920–1960-х роках.

Документи як дорадянського, так і радянського періодів дають змогу простежити безперервність і наступність у розвитку педагогічної освіти регіону, виявити ключові тенденції, суперечності та особливості організації освітнього процесу. Вони відображають не лише формальні аспекти діяльності

навчальних закладів, а й внутрішню логіку функціонування системи підготовки педагогічних кадрів, включаючи кадрову політику, зміст навчання, методи викладання та вимоги до професійної підготовки вчителів.

Особливу наукову цінність мають матеріали педагогічних інститутів, технікумів і трирічних педагогічних курсів, які дозволяють комплексно дослідити різні рівні педагогічної освіти. Вони дають можливість реконструювати еволюцію навчальних програм, простежити впровадження нових педагогічних підходів і виявити регіональні особливості підготовки вчительських кадрів. Водночас документи особового походження та навчально-облікова документація сприяють створенню узагальненого соціально-професійного портрета педагогів досліджуваного періоду.

Важливим є й те, що архівні джерела відображають функціонування педагогічної освіти в умовах складних суспільно-політичних трансформацій, зокрема у передвоєнний, воєнний і повоєнний періоди. Це дозволяє не лише глибше осмислити історичний досвід, а й актуалізувати його для сучасних умов реформування освітньої галузі.

Отже, архівні фонди ДАВіО відкривають широкі можливості для всебічного наукового аналізу розвитку педагогічної освіти на Поділлі, сприяють відтворенню її історичної динаміки та мають вагомое

значення для подальших історико-педагогічних досліджень і вдосконалення сучасної системи підготовки вчителів в Україні.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

REFERENCE

1. DAViO – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State Archives of Vinnytsia Region].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ВОВКОВИНСЬКИЙ Олександр – аспірант 3-го року навчання Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: фонди державного архіву вінницької області як джерела до вивчення становлення й розвитку професійної підготовки вчителів на Поділлі (1920-1960 pp.).

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

VOVKOVYNSKYI Oлександр – 3rd year postgraduate student Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University.

Scientific interests: the state archives of vinnytsia oblast as sources for studying the formation and development of teachers' professional training in Podillia (1920-1960).

Стаття надійшла до редакції 05.03.2026 р.

Стаття прийнята до друку 17.03.2026 р.

УДК 378.147:811'243:37(477.43/.44)"1930/1960"
DOI: 10.36550/2415-7988-2026-1-223-372-376

ISSN 2415–7988 (Print) ISSN 2521–1919 (Online)

ЮСЬКОВ Олександр – аспірант 1-го року навчання Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1340-2979>
e-mail: o.yuskov@vspu.edu.ua

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ ПОДІЛЛЯ 30-60 РР. ХХ СТ.

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз розвитку форм і методів іншомовної підготовки майбутніх учителів у педагогічних закладах Поділля в 30–60-х роках ХХ століття. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення регіонального досвіду в контексті сучасної модернізації вищої педагогічної освіти України та її інтеграції до європейського освітнього простору. Особливу увагу приділено виявленню впливу суспільно-політичних, економічних і культурних чинників на організацію іншомовної підготовки майбутніх педагогів.

Проаналізовано еволюцію методів навчання іноземних мов: від прямого методу 1920-х років, орієнтованого на формування комунікативних навичок, до свідомо-порівняльного підходу 1930-х років, який базувався на вивченні граматики та перекладі, і до свідомо-практичного методу кінця 1950-х – початку 1960-х років, що поєднував теоретичні знання з розвитком мовленнєвих умінь. Визначено, що зміни методики були зумовлені як внутрішніми потребами освітньої системи, так і ідеологічним впливом радянської влади.

Розкрито специфіку організації навчального процесу у Вінницькому педагогічному інституті, зокрема домінування лекційно-семінарської системи, значну роль роботи з текстом, а також поступове посилення практичної підготовки, педагогічної практики та позааудиторної діяльності студентів. Показано, що іншомовна підготовка здійснювалася в умовах обмеженої матеріально-технічної бази, ідеологічного контролю та дефіциту кадрів, особливо у воєнний і повоєнний періоди.

Обґрунтовано, що, попри складні умови, у регіоні сформувалися ефективні підходи до поєднання теоретичної та практичної складових навчання, що стало підґрунтям для подальшого розвитку методики викладання іноземних мов. Зроблено висновок про суперечливий характер розвитку іншомовної підготовки, а також про цінність історичного досвіду Поділля для сучасної педагогічної науки та практики.

Ключові слова: іншомовна підготовка, форми навчання, методи навчання, педагогічні заклади освіти, Поділля, Вінницький педагогічний інститут, 30–60-ті рр. ХХ ст., підготовка вчителів.

YUSKOV Oлександр – First-Year Postgraduate Student Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1340-2979>
e-mail: o.yuskov@vspu.edu.ua